

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

**Haşr Sûresinin Son Ayetlerinin Fazileti İle İlgili Rivâyetlerin
Tahlili**

Analyzing the Narrations Regarding the Virtue of the Last Ver-ses of
the Sûra al-Hashr

Yazar / Author

Halil KAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Ana Bilim Dalı

Bitlis / TÜRKİYE

h.kaya@beu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-9773-4988>

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 17/08/2022

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 29/12/2022

Makale Yayın Tarihi: 31/12/2022

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Aralık/ December

Yıl/Year: 20 **Sayı/Issue:** 40 **Sayfa /Page:** 305-340

Atıf/Citation: Kaya, Halil. "Haşr Sûresinin Son Ayetlerinin Fazileti İle İlgili Rivâyetlerin Tahlili". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (Aralık 2022), 305-340. <https://doi.org/10.35209/ksuifd.1163178>

• *Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.*

Haşr Sûresinin Son Ayetlerinin Fazileti İle İlgili Rivâyetlerin Tahlili

Öz

Kur'ân-ı Kerim'i okumanın fazileti ile ilgili hadis kitaplarında birçok rivâyet mevcuttur. Bunun yanında özellikle bazı sûrelerin ve ayetlerin belirli günlerde veya vakitlerde okumanın fazileti ile ilgili haberler de bulunmaktadır. Bu makalede ise öncelikle temel hadîs kaynaklarında yer alan "Haşr sûresinin" son ayetlerini okumanın fazileti ile ilgili rivâyetler, sened ve metin yönünden tahlil edilecektir. Yapılan araştırmalar sonucunda konuyla ilgili Ma'qıl b. Yesâr, Enes b. Mâlik ve Ebû Umâme el-Bâhili olmak üzere üç sahabiden farklı rivâyetler tespit edilmiştir. Sonuç olarak her üç sahabiden nakledilen haberlerin tümü zayıftır. Ancak Ma'qıl b. Yesâr vasıtasıyla aktarılan rivâyetin zayıflığı şiddetli olmadığı ve konu da amellerin fazileti ile ilgili olduğu için delil olarak kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Rivâyet, Haşr Sûresi, Namaz, Fazilet

Analyzing the Narrations Regarding the Virtue of the Last Verses of the Sûra al-Hashr

Abstract

There are many riwāya in books of aḥādīth about the virtue of reciting the Holy Qur'ān. In addition to this, there are also akhbār about the virtue of reading certain chapters and verses on particular days or times. This article, will prioritise to analyse the riwāya about the virtue of reading the last verses of the "Hashr chapter" in the main ḥādīth sources regarding the *sanad* and text. As a result of the researches; different narrations from three Companions were identified, namely Ma'qil b. Yasār, Anas b. Mâlik, and Abū Umāma al-Bâhili. As a result, all the ḥādīths reported from all three Companions are weak. However, since the weakness of the narration transmitted by Ma'qil b. Yasār is not severe and the subject is related to the virtue of actions, it can be used as evidence.

Keywords: hadith, narration, sûra al-Hashr, şalât, virtue.

Giriş

Ülkemizin birçok yerinde sabah ve akşam namazından sonra Haşr sûresinin son ayetleri okunmaktadır. Bunun temel dayanağı ise Ahmed b. Hanbel ve Tirmizî gibi meşhur muhaddislerin eserlerinde konuyla ilgili rivayetlerin bulunmasıdır. Buna rağmen Haşr sûresinin son ayetlerini okumanın faziletine dair herhangi bir akademik çalışma tespit edilememiştir. Tefsir alanında ise Furkan ACUN tarafından “*Esbâb-ı Nüzûl Bağlamında Haşr Sûresi ve Getirdiği Hükümler*” adıyla bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu itibarla söz konusu makalenin büyük bir önemi haiz olduğu düşünülmektedir. Çalışmanın alanı ise Haşr suresinin son ayetlerini okumanın fazileti ile ilgili haberleri kapsamaktadır. Konuyla ilgili tespit edilen rivâyetler sened yönünden değerlendirilecektir. Ayrıca metinler arasındaki farklılıklara da temas edilecektir. Sonuç kısmında rivâyetler bir bütünlük içerisinde hem sened hem de metin açısından değerlendirilecektir. İsnad tetkikleri ise senedin sonundan başlayarak yapılacaktır. Râvilerin kısa isimleri de senedlerde geçtiği gibi en başta kaydedilecek ve yanlış yazılan isimler tashih edilecektir.

Haşr suresinin son ayetleri ve Türkçe çevirileri aşağıdaki gibidir:

{هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ (22) هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ
السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيَّبُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ (23) هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى يُسَبِّحُ
لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ}.

“O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah’tır. Gaybı da görünen âlemi de bilendir. O, Raḥmân’dır, Raḥîmdir (22). O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah’tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve egemenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip islah eden ve dilediğini yaptırان ve büyüklükte eşsiz olan Allah’tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır (23). O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah’tır. Güzel isimler O’nundur. Göklerdeki ve yerdeki her şey

O'nu tesbîh eder. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir (24)".¹

Sözkonusu ayetler çerçevesinde konuyla ilgili ulaşılan rivâyetlere ait sahabiler merkeze alınarak inceleme yapılacaktır.

1. Ma'kıl b. Yesâr'dan Nakledilen Rivâyetler

Konuyla ilgili rivâyetin ilk geçtiği en erken kaynak, Aḥmed b. Ḥanbel'in *Müsned* adlı eseridir. Ma'kıl b. Yesâr (r.a.) vasıtasıyla aktarılan hadisin sened ve metni şöyledir:

حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الرَّبِيعِيُّ، حَدَّثَنَا خَالِدُ يَعْنِي ابْنَ طَهْمَانَ أَبُو الْعَلَاءِ الْحُفَّافُ، حَدَّثَنِي نَافِعُ بْنُ أَبِي نَافِعٍ، عَنْ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: (مَنْ قَالَ حِينَ يُصْبِحُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ: أَعُوذُ بِاللَّهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ، ثُمَّ قَرَأَ الثَّلَاثَ آيَاتِ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْحُشْرِ، وَكَلَّمَ اللَّهُ بِهِ سَبْعِينَ أَلْفَ مَلَكٍ يُصَلُّونَ عَلَيْهِ حَتَّى يُمْسِيَ، إِنْ مَاتَ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ مَاتَ شَهِيدًا، وَمَنْ قَالَهَا حِينَ يُمْسِي كَانَ بِتِلْكَ الْمَنْزِلَةِ).

(Aḥmed b. Ḥanbel) dedi ki: Ebû Aḥmed ez-Zübeyrî bize taḥdîs etti. O da dedi ki: Bize Ḥâlid yani İbn Tahmân Ebu'l-'Alâ el-Ḥeffâf taḥdîs etti. O da dedi ki: Bana Nâfi' b. Ebî Nâfi' taḥdîs etti. O da Ma'kıl b. Yesâr'dan naklettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Kim sabahleyin üç kere 'أَعُوذُ بِاللَّهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ' dese ve Ḥaşr sûresinin sonundaki üç âyeti okursa Allah, bu kıraatten/okumadan dolayı akşam oluncaya dek 70 bin meleği ona vekil kılarak onun için salâтта (istiğfarda) bulundurur. Şayet bugünde vefat ederse şehit olarak ölmüş olur. Kim akşamleyin de bunu söylerse yine bu mertebede olur."²

¹ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Ḥaşr 59/22-24.

² Ebû 'Abdillâh Aḥmed b. Ḥanbel b. Hilâl eş-Şeybânî, *Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1420/1999), 33/421 (5/26, No. 20306); Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdirrahmân ed-Dârimî et-Temîmî, *Kitâbu'l-Müsnedu'l-câmi'* (*Sünenü'd-Dârimî*), thk. Huseyn Selim Esed (Riyâd: Dâru'l-Muğni, 1421/2000), "Feḍâilu'l-Kur'ân", 22 (No. 3468); Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1996), "Feḍâilu'l-Kur'ân", 22 (No. 2922); Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Eyyûb b. Yahyâ b. Dureys er-Râzî, *Feḍâilu'l-Ġur'ân ve mâ unzile mine'l-Ġur'ân bi Mekke ve mâ unzile bil'Medîne*, thk. 'Urve Bedîr (Dimaşq: Dâru'l-Fiker, 1408/1987), 104 (No.

Hadisin metnini iki kısma ayırarak ele almak uygun olur. Birincisi: “Allah, bu okumadan dolayı akşam oluncaya dek 70 bin meleşî ona vekil kılarak onun için salâta (istiğfarda) bulundurur.” Bu kısımda rivâyetler arasında anlam bütünlüğünü zedeleyecek metin farklılıkları yok denecek kadar azdır. Örneğin bütün rivâyetlerde “أَعُوذُ بِاللَّهِ السَّمِيعِ” lafzı kaydedilmişken; sadece Taberânî'nin (ö 360/971) *Mu‘cemü'l-kebîr* adlı eserinde “أَعُوذُ بِالسَّمِيعِ” şeklinde zikredilmiştir. Yine bütün haberlerde “وَقَرَأَ ثَلَاثَ آيَاتٍ” cümlesi yer alırken; Dârimî'nin (öl. 255/869) eserinde “وَقَرَأَ” kelimesi; Taberânî (*Mu‘cemü'l-kebîr*) ile Beyhakî'nin (öl. 458/1066) rivâyetinde ise “آيَاتٍ” lafzı kaydedilmemiştir. Yine bütün haberlerde “سَبْعِينَ أَلْفًا” cümlesi varken; Taberânî'nin *ed-Du‘â* adlı eserinde geçen haberde bu lafızlar zikredilmemiştir. Keza Taberânî'nin söz konusu eserinde “يَخْفَظُونَهُ” cümlesi yerine “يُصَلُّونَ عَلَيْهِ حَتَّىٰ مُسَيِّ” cümlesi yerine “حَتَّىٰ مُسَيِّ” ifadeleri kaydedilmiştir.

“Şayet bugünde vefat ederse şehit olarak ölmüş olur.” şeklinde sonda yer alan cümle ise rivâyetler arasındaki en önemli fark olup Dârimî, Taberânî (*ed-Du‘â*) ile Beyhakî'nin kaydettikleri haberlerde geçmemektedir.

Rivâyette (يُضِيحُ) ve (مُسَيِّ) şeklinde geçen ve sabah-akşam olarak tercüme edilen kelimeler ise kaynaklarda “eş-Şubhu” ve “eş-Şabâhu”

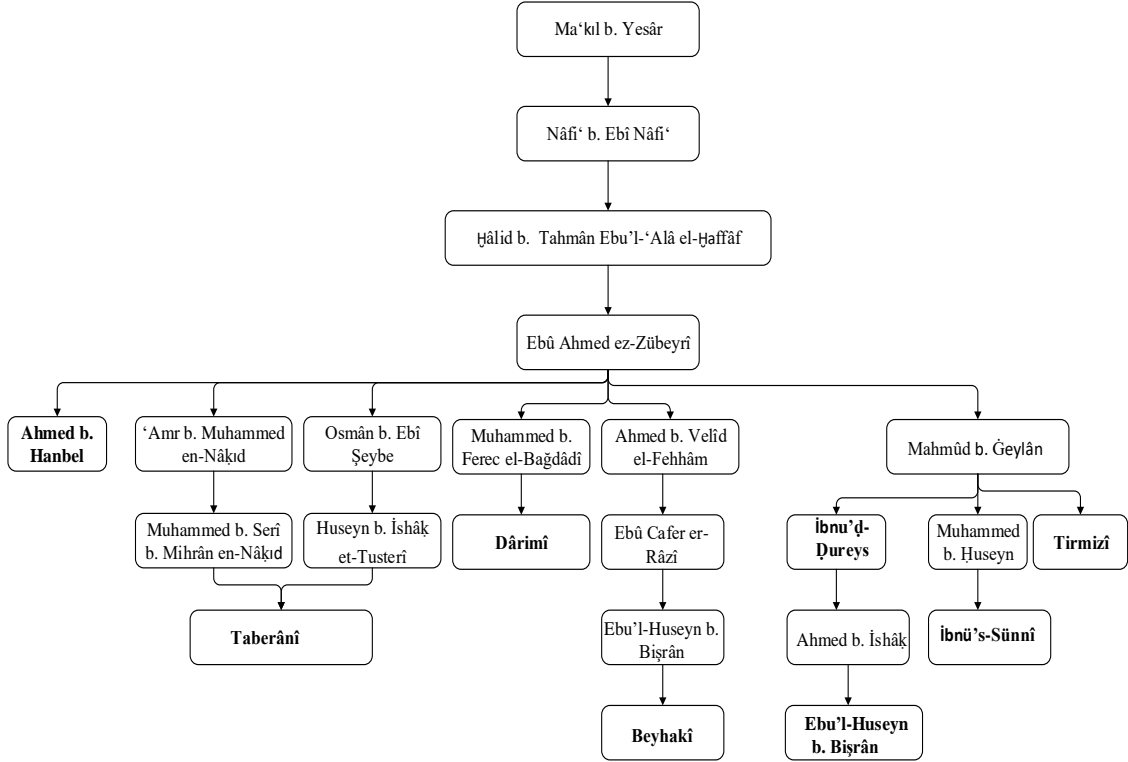
230); Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed eṭ-Taberânî. *el-Mu‘cemu'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.), 20/229 (No. 537); *Kitâbu'd-Du‘â*, thk. Muhammed Sa‘id b. Muhammed Hasan el-Buhari (Beyrut: Dâru'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, 1407/1987), 2/934 (No. 308); Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshâk İbnü's-Sünnî, *‘Amelu'l-yevm ve'l-leyl sülûku'n-Nebiyü me‘ Rabbihî ‘azze ve celle ve mu‘âşeretuhu me‘a'l-‘ibâd*, thk. Abdurrahmân Kevser (Beyrut: Dâru'l-Arkam, 1418/1998), 67-68 (No. 80); ‘Abdumelik b. Muhammed b. ‘Abdillâh b. Bişrân, *el-Emâlî*, nşr. Ebû Abdurrahmân ‘Âdil b. Yûsuf el-‘Azâzî (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418/1997), 103 (No. 209); Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. Ali el-Beyhakî, *Şu‘abu'l-imân*, thk. Muhammed Sa‘id Zeğlûl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000), 2/492-493 (No. 2502). Yukarıdaki tercüme Ahmed b. Hanbel'in eserinde yer alan rivâyete göre yapılmıştır.

gündüzün başı;³ “el-Mesâu” ise öğleden sonra başlamak üzere akşam namazına kadar veya gecenin yarısına kadarki zaman dilimi için kullanılmıştır.⁴

1.1. Sened

Ma'kıl b. Yesâr (r.a.) vasıtasıyla aktarılan ve birçok kaynakta yer alan hadis dört râviye kadar tek senedle aktarılmıştır. Bu başlık altın senedlerin şeması verildikten sonra râvilerin tanıtımı ve burada zikredilen isnadlar hakkında sıhhat yönünde bir değerlendirme yapılacaktır.

1.1.1. İsnadın Şeması

³ Muhammed b. Aḥmed Ebû Maṣṣūr el-Ezherî, *Tehzibu'l-luġa*, thk. 'Aḥmed 'Abdul'alîm – 'Alî Muhammed vd. (Kahire: Dâru'l-Mısriyye, ts.), 4/263.

⁴ Ezherî, *Tehzibu'l-luġa*, 13/122; Muhammed b. Mukrim b. 'Alî İbnu'l-Manzûr el-İfrîkî, *Lisânu'l-'Arab*, thk. 'Abdullâh 'Alî- Muhammed Aḥmed-Hâşim Muhammed (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 15/281.

1.1.2. Râvilerin Tanıtımı

Öncelikle ortak râvilerin biyografilerine temas edilecektir. Akabinde Aḥmed b. Ḥanbel, Dârimî, Tirmizî ve İbnu'd-Ḍureys gibi erken dönem kaynaklarından olan müelliflerin senedlerinde geçen râvilere değinilecektir. Râvilerin tanıtımı senedin sonundan başlayacak şekilde olacaktır. Biyografilerine yer verilecek râviler, kısaca isim, vefat tarihleri ve haklarında bulunan cerh ta'dil yönünden tanıtılacaklardır. Ayrıca senedinin muttasıl olup olmadığını öğrenmek için râviler arasında hoca talebe ilişkisi olup olmadığı da tespit edilecektir.

Ma'kıl b. Yesâr (öl. 59/679): Ma'kıl b. Yesâr b. 'Abdillâh b. Mu'abbir b. Ḥurraḳ. Künyesi Ebû 'Abdillâh olan bu sahâbi Ma'kıl nehri'nin sahibidir. Bu nehri de Hz. Ömer'in emriyle kazmıştır. Başrâ'ya gidip orada ikamet etmiş ve Hz. Mu'âviye'nin halifeliğinin sonlarında (Yani hicri 60'tan sonra) vefat etmiştir. Buḥârî, Ma'kıl b. Yesâr'ı hicri 60-70 yılları arasında vefat edenlerden saymıştır. Sahâbeden olan Ma'kıl, Ḥudeybiye Antlaşması'ndan önce Müslüman olmuş ve Bey'atu'r-Rıdvân'da bulunmuştur.⁵

Nâfi' b. Ebî Nâfi' (öl. ?): Ricâl kitaplarında, Ma'kıl b. Yesâr'dan hadis nakleden Nâfi' b. Ebî Nâfi' adında iki râvi tespit edilmiştir. Vefatları ile ilgili ise kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Hadiste zikredilen haberin râvisinin hangisi olduğu konusunda da ihtilaf edilmiştir. Nâfi' b. Ebî Nâfi' ismi ise ilk olarak Buḥârî'nin eserinde geçmektedir. Buḥârî, söz konusu râvinin el-Bezzâz⁶ olduğunu ayrıca Ebû Hureyre'den hadis rivâyet ettiğini ve kendisinden de İbn Ebî Zi'b'in hadis aldığını ifade etmiştir.⁷ İbn Ebî

⁵ Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Sa'd el-Başrî, *eṭ-Ṭabaḳâtü'l-kübrâ*, thk. 'Alî Muḥammed Ömer (Beyrût: Ḥâncî, 1421/2001), 5/149; Ebu'l-Faḍl Aḥmed b. 'Alî b. Muḥammed b. Aḥmed b. Ḥacer el-'Askalânî, *el-İşâbe fi't-temyîzi's-şahâbe*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Türki (Kahire: y.y., 1429/2008), 10/280-282.

⁶ Bu çalışmada takip edilen eserde "el-Bezzâr" olarak kaydedilmiştir. Ancak diğer kaynaklarda "el-Bezzâz" olarak yazılmıştır.

⁷ Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. İsmâil el-Buḥârî, *Târḫu'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 8/83.

Hâtim de eserinde bu râvi ile ilgili bu bilgilerin aşağı yukarı aynısını zikretmiştir. Ayrıca İbn Ma'în'in Bezzâz'ın "sıka" olduğunu söylediğini ifade etmiştir.⁸ İbn Ebî Hâtim'in eserinde Nâfi' b. Ebî Nâfi' adıyla kaydettiği diğer râvi ise Ebû Dâvûd Nufey'dir. İbn Ebî Hâtim, bu kişinin Ma'bed'den hadis aldığını ve bu râvi hakkında babasına sorulduğunda "hadisi zayıf" olduğunu söylediğini zikretmiştir.⁹ Bu bilgilere göre Ma'kıl b. Yesâr'dan hadis nakleden Nâfi' b. Ebî Nâfi' adındaki râvinin yukarıda isimleri zikredilenlerden hangisi olduğu anlaşılmamaktadır.

Nâfi' b. Ebî Nâfi' adıyla Ma'kıl b. Yesâr'dan hadis naklettiğini belirten ilk müellif ise Nevevî (öl. 676/) olup şu bilgilere yer vermiştir: "Nâfi' b. Ebî Nâfi' el-Bezzâz, tâbi'î'den olup, Ma'kıl b. Yesâr ile Ebû Hureyre'den hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de İbn Ebî Zi'b, hadis nakletmiştir."¹⁰ Zehebî de *Mizân* adlı eserinde Nâfi' b. Ebî Nâfi' adında peş peşe iki râviye yer vermiştir. Bunlardan birinin tanınmadığını ve kendisine Ebû Dâvûd Nufey' denildiğini belirtmiştir.¹¹ Zehebî *el-Muğnî* adlı eserinde ise "Ebû Dâvûd Nufey'nin metruklardan (hadisleri terk edilenlerden) biri olduğu" denildiğini ifade etmiştir.¹² Zehebî'nin eserinde yer verdiği diğer râvi ise Nâfi' b. Ebî Nâfi' el-Bezzâz'dır. Bu kişinin ise Ebû Hureyre'den hadis rivâyet ettiğini ve kendisinden de İbn Ebî Zi'b ile Hâlid b. Tahmân'ın hadis aldıklarını, ayrıca İbn Ma'în'in bu râvi hakkında "sıka" olduğunu söylediğini beyan etmiştir.¹³ Zehebî, *el-Kâşif* adlı eserinde de Nâfi' b. Ebî Nâfi' el-Bezzâz'ın Ma'kıl b. Yesâr ile Ebû Hureyre'den hadis ri-

⁸ Ebû Muhammed Abdurrahmân İbn Ebî Hatim et-Temimî er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1372/1952), 8/453.

⁹ İbn Ebî Hatim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/459.

¹⁰ Ebû Zekeriyâ Muhyuddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ'i ve'l-lugât* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 2/123.

¹¹ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. 'Usmân b. Kaymâz ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. 'Alî Muhammed Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 4/242.

¹² Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. 'Usmân b. Kaymâz ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ'i*, thk. Muhammed 'Ali Bidût (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997), 2/451.

¹³ Zehebî, *Mizân*, 4/242.

vâyet ettiğini ve kendisinden de İbn Ebî Zi'b ile Hâlid b. Tahmân'ın hadis aldığı; ayrıca sıkı olduğunu belirtmiştir.¹⁴ *el-Kâşif* adlı eserdeki bilgilerin aynısı Mizzî'nin eserinde de geçiyor.¹⁵ Dolayısıyla Zehebî'nin bu malumatı Mizzî'nin kitabından iktibas ettiğini söylemek mümkündür. Bu bilgilere göre Ma'kıl b. Yesâr'dan hadis nakleden kişinin Nâfi' b. Ebî Nâfi' el-Bezzâz adındaki râvi olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Hacer ise İbn Ma'in'in tevsik ettiği kişinin Ebû Hureyre'den hadis rivâyet eden ve İbn Ebî Zi'b'in kendisinden hadis aldığı râvi olduğunu belirtmiştir. Ma'kıl b. Yesâr'dan hadis nakleden ve kendisinden de Hâlid b. Tahmân Ebu'l-'Alâ el-Heffâf'ın hadis aldığı kişinin ise Ebû Dâvûd Nufey' Nâfi' b. Ebî Nâfi' olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Mizzî'nin bu iki râviyi bir kişi olarak kaydettiğini ve bunun yanlış olduğunu ifade etmiştir. İbn Hacer, İbn Ebî Hâtim ile Zehebî'nin bu râviyle ilgili eserlerinde zikrettikleri bilgilere de yer vermiştir.¹⁶ Ancak İbn Hacer, Hâlid b. Tahmân'nın biyografisini kaydettiği yerde, Hâlid'in Nâfi' b. Ebî Nâfi' el-Bezzâz'dan hadis aldığı belirtirken, Ebû Dâvûd Nufey'den ise hiç bahsetmemiştir.

Ayrıca Tirmizî, eserinin "ilim talep etmenin fazileti" ile ilgili bölümünde Ebû Dâvûd adında bir kişiden bir haberi naklettikten sonra şöyle demiştir: "Bu hadisin isnadı zayıftır. Ebû Dâvûd'un adı Nufey' el-A'mâ olup, hadiste zayıf sayılmıştır."¹⁷ Mizzî de bu râvi ile ilgili Tirmizî ve diğer münekkidlerin görüşlerini zikretmiştir.¹⁸ Dolayısıyla Mizzî'ye göre Ma'kıl b. Yesâr'dan hadis alan râvinin Nâfi' b.

¹⁴ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. 'Usmân b. Kaymâz ez-Zehebî, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehu rivâyetun fi'l-Kütübi's-sitte*, thk. Muhammed 'Avvâme - Ahmed Muhammed Nemir el-Hatib (Cidde: Muessesetu 'Ulûmu'l-Kur'an - Dâru'l-Kible, 1413/1992), 2/315.

¹⁵ Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. 'Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâ'i'ricâl*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, (Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1403-1413/1983-1992), 29/293-295.

¹⁶ Ebu'l-Fađl Ahmed b. 'Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-'Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, nşr. İbrâhîm Zeybak-'Âdil Murşid (b.y.: Muessesetu'r-Risâle, ts.), 4/209-210.

¹⁷ Tirmizî, "İlim", 2 (No. 2648).

¹⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 30/12-13.

Ebî Nâfi' el-Bezzâz olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak verilen bilgilere göre Mizzî'nin de belirttiği gibi isnadta yer alan râvi, Nâfi' b. Ebî Nâfi' el-Bezzâz'tır. Yukarıdaki metinlerde de geçtiği gibi İbn Ma'în ve Zehebî, Bezzâz'ın "sıka" bir râvi olduğunu belirtmişlerdir.¹⁹

Hâlid b. Tahmân Ebu'l-'Alâ el-Heffâf (öl. ?): Ebu'l-'Alâ Hâlid b. Tahmân (Hâlid b. Ebî Hâlid) el-Heffâf es-Selûlî el-Kûfî.²⁰ Ebu'l-'Alâ el-Heffâf, Nâfi'den;²¹ kendisinden ise Ebû Aḥmed (ez-Zubeydî)²² hadis rivâyet etmiştir. İbn Hacer de Hâlid b. Tahmân'nın Nâfi' b. Ebî Nâfi' el-Bezzâz'dan hadis aldığını; kendisinden ise Ebû Aḥmed ez-Zübeyrî'nin hadis naklettiğini kaydetmiştir.²³ Mizzî de Hâlid b. Tahmân'ın Nâfi' b. Ebî Nâfi' el-Bezzâz ile Nufey' Ebû Dâvûd'dan; kendisinden ise Ebû Aḥmed Muḥammed b. 'Abdillâh b. Zübeyr ez-Zübeyrî hadis aldığını belirtmiştir.²⁴

Yaḥyâ b. Ma'în, Ebu'l-'Alâ el-Heffâf'ın "zayıf" olduğunu,²⁵ ölümünden 10 yıl önce (hadisleri) karıştırmaya başladığını, kendisine getirilen ve gösterilen her şeyi okuduğunu (kabul ettiğini); önceleri ise sika biri olduğunu söylemiştir. İbn 'Adî de İbn Ma'în'in görüşünü zikrettikten sonra el-Heffâf'ın vasıtasıyla gelen birkaç hadisi isnadla nakletmiş ve şöyle demiştir: "Hâlid b. Tahmân'a ait benim zikretmediğim hadisleri azdır ve rivâyet ettiklerinde münker bir hadis görmiyorum."²⁶ İbnu'l-Cârûd ise "zayıf" olduğunu söylemiştir.²⁷ İbn Hibbân da (hadiste) hata yaptığını ve zanda (bulunduğunu) belirt-

¹⁹ Zehebî, *Kâşif*, 2/315; *Mizân*, 4/242.

²⁰ Müslim b. Haccâc, *el-Kunâ ve'l-esmâ'*, thk. 'Abdurrahîm Muḥammed Aḥmed el-Kaşkarî (Medine: y.y., 1404/1984), 619; İbn Ebî Ḥatim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, 3/337; Muḥammed b. Hibbân b. Aḥmed et-Temîmî el-Bustî, *es-Sikât* (Haydarâbât: Dâiretu'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1393-1403/1973-1983), 6/257.

²¹ İbn Ebî Ḥatim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, 3/337.

²² Müslim, *el-Kunâ ve'l-esmâ'*, 619. Eseri Tahkik eden muhakkik, dipnotta Ebû Aḥmedi, "ez-Zübeydî" diye nisbet etmiştir.

²³ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/523.

²⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 8/95.

²⁵ İbn Ebî Ḥatim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, 3/337.

²⁶ Ebû Aḥmed 'Abdullâ b. 'Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fi'd-ḍu'afâi'r-ricâl*, thk. 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd - 'Alî Muḥammed Mu'avviḍ (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye ts.), 3/438-440.

²⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/523.

miştir.²⁸ İbn Hacer, beşinci tabakadan ve “sadûk” olduğunu, daha sonra “ihtilâ’â” (rivâyetleri karıştırmaya başladığını) uğradığını ve Şiilik ile itham edildiğini söylemiştir.²⁹ Ebû ‘Ubeyd el-Âcurrî ise Ebû Dâvûd’a Ebu’l-‘Alâ el-Heffâf’ı sorduğunda şöyle demiştir: “Süfyân, ondan hadis almıştır.” Keza Âcurrî, Ebû Dâvûd’un onu sadece iyi yönde zikrettiğini belirtmiştir.³⁰ Zehebî de “Şi’î ve sadûk” olduğunu belirtmiştir.³¹ Verilen bilgilerden de anlaşıldığına göre Ebu’l-‘Alâ el-Heffâf, adalet yönünden sağlam; zabt yönünden ise önceleri iyiyken, daha sonra hafıza kaybına uğradığı için zayıf sayılmıştır. Bu itibarla râvi hakkında olumlu değerlendirmede bulunan münekkitler, hafıza kaybına uğramadan önceki halini; eleştirenler ise hafıza kaybıyla müptela olduktan sonraki durumunu esas aldıkları anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili rivâyeti ne zaman naklettiği bilinmediğinden, rivâyeti için “sahih” veya “hasen” olduğu şeklinde görüş beyan etmek doğru olmaz. Ayrıca zayıf râviyi destekleyecek başka bir sened bulunmadığı zaman ilgili râvinin naklettiği haber zayıf kabul edilir.

Ebû Aḥmed ez-Zübeyrî (öl. 203/818): Muḥammed b. ‘Abdillâh b. Zübeyr b. Ömer Ebû Aḥmed ez-Zübeyrî el-Eslemî el-Kûfî. Ebû Aḥmed ez-Zübeyrî, Ḥâlid b. Tahmân’dan hadis almıştır. Kendisinden ise Aḥmed b. Ḥanbel, Aḥmed b. Velîd el-Fehhâm, ‘Amr b. Muḥammed en-Nâkıd, Maḥmûd b. Ğaylân hadis nakletmişlerdir.³² Aḥmed b. Ḥanbel, Ebû Aḥmed ez-Zübeyrî’nin Ebû Süfyân’dan hadis naklettiğinde çok hata yaptığını ifade etmiştir. Ebû Aḥmed ez-Zübeyrî ise şöyle demiştir: “Süfyân’ın kitabı benden çalınsa sıkıntı olmaz (üzülmem), çünkü ben tümünü ezber yaptım.”. Yahyâ b. Ma’în ve ‘İclî ise “sika” olduğunu; Ebû Zur’a, İbn Numeyr ile İbn Hîrâş “sadûk” olduğunu söylemişlerdir. Nesâ’î de “leyse bihi be’sun”

²⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/257.

²⁹ Ebu’l-Faḍl Aḥmed b. ‘Alî b. Muḥammed b. Aḥmed b. Hacer el-‘Askalânî, *Takrîbu’t-Tehzîb*, thk. Muḥammed ‘Avvâme (Haleb: Dâru’r-Reşîd, 1411/1991), 188.

³⁰ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 8/96.

³¹ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/365.

³² Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 25/476-478.

demıştır.³³ Özetle rical kitaplarına bakıldığında Ebû Ahmed ez-Zübeyrî hakkında “zayıf bir râvi olduğu” yönünde pek bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla naklettiği hadislerin sıhhat açısından değerlerinin en azından “hasen” olduğunu söylemek mümkündür.

Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855): Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl Ebû ‘Abdullâh eş-Şeybânî.³⁴ Hanbelî mezhebinin kurucusu ve *Müsned*’in müellifi olan İmam Ahmed meşhur hadis râvilerindedir. Ebû Ahmed ez-Zübeyrî’den hadis rivâyet etmiştir.³⁵

Muhammed b. Ferec el-Bağdâdî (öl. 236/850): Ebû Ca’fer Muhammed b. Ferec b. ‘Abdîlvâris el-Bağdâdî. Kendisine Ebû ‘Abdillâh el-Ferâ’ el-Ğureşî de deniliyordu. Ebû Humâm Muhammed b. Zibriğân’ın kız kardeşinin oğlu ve Ahmed b. Hanbel’in komşusudur.³⁶ Muhammed b. Ferec’in Ebû Ahmed ez-Zübeyrî’den hadis rivâyet ettiğine; kendisinden de Dârimî’nin hadis aldığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yahyâ b. Ma’in’e Muhammed b. Ferec sorulduğunda “leyse bihi be’sun”³⁷ yani kendisinde bir beis yoktur demıştır. Ebu’l-‘Abbâs es-Sirrâc, Muhammed b. ‘Abdillâh b. Suleymân el-Ğadrâmî ve Zehebî “sıka”; olduğunu belirtmişlerdir.³⁸ Ebû Zur’a da “sadûk” olduğunu ifade etmiştir.³⁹

Dârimî (öl. 255/869): ‘Abdullâh b. ‘Abdirrâhmân b. Fađl Ebû Muhammed es-Semerğandî ed-Dârimî et-Temîmî.⁴⁰ Meşhur hadis âlimlerinden ve *Sünen-i Dârimî* adındaki eserin müellifidir. Dârimî’nin Muhammed b. Ferec’ten ‘hadis işittiğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Muhammed b. Beşşâr,

³³ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 25/478-480.

³⁴ Buğârî, *Târîhu’l-kebir*, 2/5.

³⁵ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 1/439.

³⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Ğatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşâr ‘Avâd Ma’rûf (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1422/2001), 4/266; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 26/274; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/673.

³⁷ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 26/275; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/673.

³⁸ Ğatîb, *Târîh*, 4/268; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 26/276; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/210; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/673.

³⁹ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 26/276; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/673.

⁴⁰ Ğatîb, *Târîh*, 11/209; Mizzî, *Tehzîb*, 15/210.

Reyy'de Ebû Zur'a, Neysâbûr'de Müslim, Semerkant'ta 'Abdullâh b. 'Abdirrâhmân ve Buhara'da Muhammed b. İsmâil olmak üzere dünyanın dört (hadis) hafızı olduğunu söylemiştir.⁴¹ Buna göre Dârimî'nin en üst düzeyde bir ta'dil'e sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Maḥmûd b. Ğaylân (öl. 239/853): Ebû Aḥmed Maḥmûd b. Ğaylân el-'Adevî el-Mervezî.⁴² Maḥmûd b. Ğaylân, Ebû Aḥmed ez-Zübeyrî'den hadis rivâyet etmiştir. Râvinin cerh-ta'dil açısından durumu ile ilgili Aḥmed b. Ḥanbel ve Nesâî "sıka" olduğunu belirtmişlerdir.⁴³ Zehebî de "eser (hadis) imamlarından biri" olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴

Tirmizî (öl. 279/892): Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ b. Sevre et-Tirmizî meşhur hadis âlimlerinden olup *Kütüb-i Sitte* içinde yer alan dört *Sünen*'den birinin müellifidir. Maḥmûd b. Ğaylân'dan hadis almıştır.⁴⁵

İbnu'd-Ḍureys (öl. 294/906): Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Eyyûb b. Yahyâ b. Ḍureys er-Râzî. Kendisinden Aḥmed b. İshâk b. Nihâb hadis rivâyet etmiştir. İbn Ebî Ḥâtim ve Ebû Ya'lâ el-Ḥalilî, İbn Ḍureys'i "tevsik" etmişlerdir. Yani güvenilir olduğunu söylemişlerdir. Zehebî de onu "es-sıka" ve "el-muhaddis" olarak tanıtmıştır.⁴⁶ Dolayısıyla sağlam bir râvi olup rivâyetleri de makbûldür.

1.1.3. İsnadların Değerlendirilmesi

Aḥmed b. Ḥanbel ile Tirmizî'nin eserinde yer alan senedler muttasıldır. Dârimî ile İbnu'd-Ḍureys'in ise kendilerinden önceki

⁴¹ Zehebî, *Siyer*, 12/226.

⁴² Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buḥârî, *Târîhu'l-evsat*, thk. Muhammed b. İbrâhîm el-Leḥeyrân (Riyâd: Dâru's-Sumay'î, 1418/1998), 2/260; Ḥatîb, *Târîh*, 15/104.

⁴³ Ḥatîb, *Târîh*, 15/104-15.

⁴⁴ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Aḥmed b. 'Usmân b. Kaymâz ez-Zehabî, *Tezkiretu'l-ḥuffâz*, nşr. Muhammed 'Ali Biḍût (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998), 2/47.

⁴⁵ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Aḥmed b. 'Usmân b. Kaymâz ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnaût ve diğeri (Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1402-1409/1982-1988), 13/271.

⁴⁶ Zehebî, *Tezkirtu'l-ḥuffâz*, 2/160; *Siyer*, 13/449-450.

râvilerle hoca-talebe ilişkisi olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Fakat ikisi de sema'a delalet eden "حدثنا", "اخبرنا" rivâyet sigaları ile haberleri kendilerinden önceki râvilerden aldıkları ve ikisi de güvenilir oldukları için onların da isnadları muttasıl olarak değerlendirilmiştir. Ancak bütün isnadların ortak râvilerinden olan Hâlid b. Tahmân, hafıza kaybına uğradığı için cerh edilmiştir. Buna göre hadis zayıftır. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin muhakkikleri, Hâlid b. Tahmân'dan dolayı "isnadının zayıf" olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁷ *Sünen-i Dârimî*'nin muhakkiki olan Huseyn Selim Esed ise isnadının "hasen" olduğunu kaydetmiştir.⁴⁸

2. Enes b. Mâlik'ten Nakledilen Rivâyetler

Enes (r.a.) vasıtasıyla nakledilen haberlerden biri şöyledir: "Rasûlullâh (s.a.s.), bir adama yatağına girince Haşr sûresini okumasını tavsiye etti ve 'Eğer ölürsen şehit olarak ölürsün' ya da 'Cennet ehlinden olursun' dedi."⁴⁹ Bu haberden de anlaşıldığı üzere Haşr sûresinin son âyetleri ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bilakis sûrenin tümü ile ilgilidir. Diğer bir rivâyet de şöyledir: "Kim Haşr sûresinin son (âyetlerini) okursa geçmiş ve gelecek günahları bağışlanır."⁵⁰ Bu rivâyette ise hangi âyetlerin okunacağı açık bir şekilde belirtilmemiştir. Ayrıca herhangi bir zaman dilimi ile de sınırlandırılmamıştır. Üçüncü rivâyet ise şöyledir: "Kim Haşr sûresini 'لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ' den itibaren sonuna kadar okursa ve bu gece

⁴⁷ Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vd., 33/421 (5/26, No. 20306 [dipnot: 1]).

⁴⁸ Dârimî *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Huseyn Selim Esed, "Fedâilu'l-Kur'ân", 22 (No. 3468 [dipnot: 1]).

⁴⁹ İbnü's-Sünnî, 'Amelu'l-yevm ve'l-leyl, 430 (No. 718). Rivâyetin Arapçası aşağıdaki gibidir.

أَخْبَرَنَا أَبُو عَلِيٍّ الْحُسَيْنِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ يُوسُفَ، ثنا عَمْرُو بْنُ عَاصِمٍ، ثنا أَبُو الْأَشْهَبِ، ثنا يَزِيدُ الرَّقَاشِيُّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْصَى رَجُلًا إِذَا أَخَذَ مَضْجَعَهُ أَنْ يَقْرَأَ سُورَةَ الْحَشْرِ، وَقَالَ: «إِنْ مِتُّ مِتُّ شَهِيدًا». أَوْ قَالَ: «مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ».

⁵⁰ Ebü İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim es-Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Şalâh Bâ 'Usmân, Hasan el-Ğazâlî, Zeyd Mehâriş, Emîn Bâşe (Cidde: Dâru't-Tefsîr, 1436/2015), 26/277. Rivâyetin Arapçası aşağıdaki gibidir.

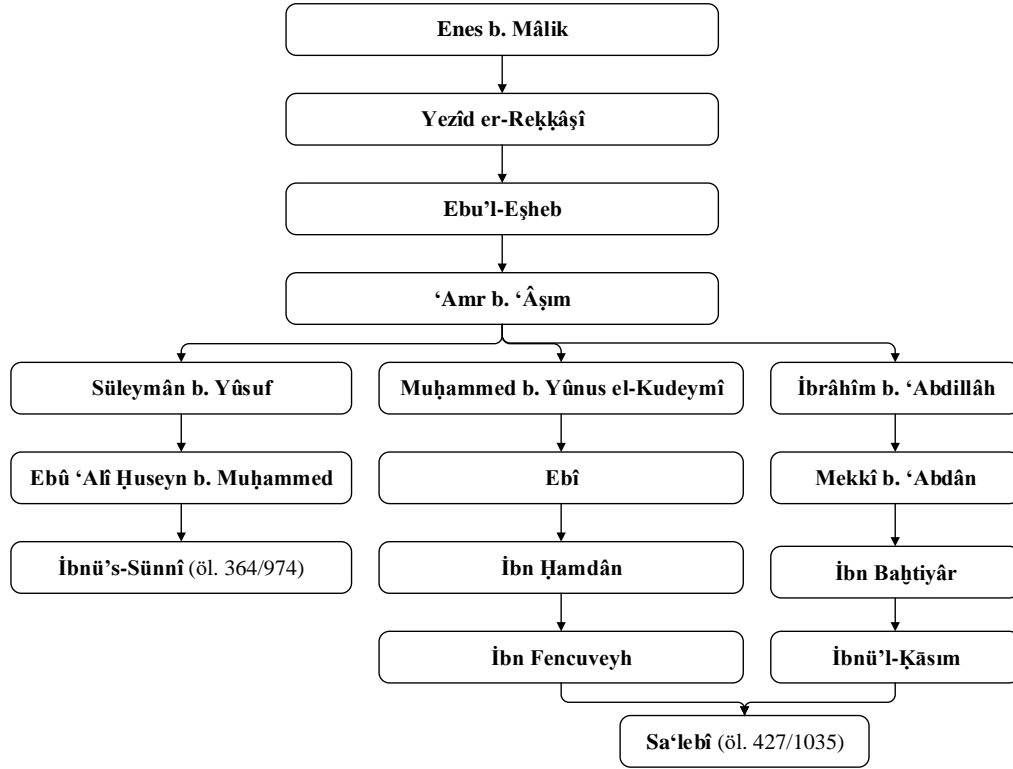
أَخْبَرَنَا ابْنُ فَنجُوِيه الدِّينُورِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ حَمْدَانَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ الكَدِيمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عمرو بن عاصم، قال: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَشْهَبِ، عن يزيد بن أبان عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ: «من قرأ آخر سورة الحشر غفر له ما تقدم من ذنبه وما تأخر».

ölürse şehit olarak ölmüş olur.”⁵¹ Bu haber dışında “لَوْ أَنْزَلْنَا” kısmına işaret eden herhangi bir rivâyet tespit edilememiştir.

2.1. Sened

Yukarıda Enes (r.a.) vasıtasıyla nakledilen haberlerin içerikleri farklı olmakla birlikte senedin sonunda yer alan dört râvi, bütün rivâyetlerin ortak râvileridir. Bu başlık altın senedlerin şeması verildikten sonra râvilerin tanıtımı ve burada zikredilen isnadlar hakkında sıhhat yönünde bir değerlendirme yapılacaktır.

2.1.1. İsnadın Şeması

⁵¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'an*, 26/281. Rivâyetin Arapçası aşağıdaki gibidir.

وأخبرني ابن القاسم قال: ابن بختيار قال: حدثنا مكي بن عبدان قال: [حدثنا] إبراهيم بن عبد الله قال: حدثنا عمرو بن عاصم قال: حدثنا أبو الأشهب قال: حدثنا يزيد الرقائسي عن أنس رضي الله عنه: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «من قرأ آخر سورة الحشر إلى آخرها: {لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ} فمات من ليلته مات شهيداً» .

2.1.2. Râvilerin Tanıtımı

Burada öncelikle ortak râvilerin biyografilerine temas edilecektir. Akabinde diğer râvilere değinilecektir.

Enes b. Mâlik (öl. 93/712): Enes b. Mâlik b. Nađr b. Đamđam b. Zeyd. Rasûlullâh'a (s.a.s.) 10 yıla yakın hizmet etmiştir. 102 yıl yaşayan Enes (r.a.), Hz. Peygamber ile beraber 8 gazveye katılmıştır. Rasûlullâh'ın (s.a.s.) hizmetçisi olarak anılıyordu ve bununla da övünüyordu. Hicri 93'te Basra'da en son vefat eden sahabi olarak kabul edilmektedir.⁵²

Yezîd er-Rekkâşî (öl. ?): Ebû 'Amr Yezîd b. Ebân er-Rakaşî el-Başrî. Zâhid ve 'Âbid olarak bilinen Yezîd er-Rakaşî Enes b. Mâlik'ten hadis almıştır. Ebu'l-Eşheb'in kendisinden hadis aldığına dair herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Nesâî, "metruk"; Dârekutnî, "zayıf"; Ahmed b. Hanbel "münkeru'l-hadis" olduğunu belirtmişlerdir. İbn 'Adî ise "kendisinden sika kişiler rivâyet ettiği için herhangi bir beis olmadığını umuyorum" demiştir. İbn Sa'd zayıf ve Kaderiyye'den olduğunu ifade etmiştir.⁵³ Bu bilgiler ışığında zayıf bir râvi olduğu sonucuna varılmıştır.

Ebu'l-Eşheb (öl. ?): Kaynaklarda Ebu'l-Eşheb künyesiyle üç râvinin ismi geçmektedir. Bunlardan birinin adı Ca'fer b. Hayyân es-Sa'dî el-'Utâridî el-Başrî'dir (öl. 165/). Hicri 70'de doğmuş ve Yahyâ b. Ma'în ile Ebû Hâtim, onu "tevsik" etmişlerdir.⁵⁴ Diğerinin adı ise Ca'fer b. Hâris el-Vâsitî el-Kûfî'dir (ö ?).⁵⁵ Vefat tarihi hakkında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Üçüncüsünün adı ise Hevze b. Halife b. 'Abdillâh es-Sekafi'dir (öl. 216). Hicri 120'lerde doğmuş ve 216'da vefat etmiştir.⁵⁶ Ancak bunlardan hiçbirinin Yezîd er-Rakaşî

⁵² Ahmed b. 'Abdillâh b. Ahmed b. Ishâk Ebû Nu'aym el-Asbahânî, *Ma'rifetu's-sahâbe*, thk. 'Âdil b. Yusuf el-'Azâzî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1998), 1/231.

⁵³ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Başrî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. 'Alî Muhammed Ömer (Beyrût: Hâncî, 1421/2001), 9/244; İbn 'Adî, *el-Kâmil fi'd-du'afâi'r-ricâl*, 9/130-131; Zehebî, *Mizân*, 4/418.

⁵⁴ Zehebî, *Siyer*, 7/286-287.

⁵⁵ İbn 'Adî, *el-Kâmil fi'd-du'afâi'r-ricâl*, 2/367.

⁵⁶ Zehebî, *Siyer*, 10/121-124.

ve ‘Amr b. ‘Âşım ile bağları (hoca-talebe ilişkisi) olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ayrıca Hevze'nin vefat tarihine baktığımızda kendinden önceki râvi ile likasının olma ihtimali hayli düşüktür. Ca'fer adındaki râvilerin ise Yezîd er-Raqaşî ile görüşme ihtimalleri mevcuttur. Fakat kaynaklarda bu belirtilmemiştir. Bu itibarla senedde yer alan Ebu'l-Eşheb adındaki kişi “mechûl râvî” olarak değerlendirilmiştir.

‘Amr b. ‘Âşım (öl. 213/828): Ebû Osmân ‘Amr b. ‘Âşım b. ‘Ubeydullâh el-Kilâbî el-Şaysî el-Başrî. Kendisinden Muhammed b. Yûnus el-Kudeymî ile Süleymân b. Yûsuf (Seyf) hadis rivâyet etmişlerdir.⁵⁷ Ebu'l-Eşheb ve yukarıda Ebu'l-Eşheb künyesi ile zikredilen râvilerden hiçbirinden hadis aldığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. İbn Sa'd, “sika” olduğunu belirtmiştir.⁵⁸ Nesâî ise onun hakkında “leyse bihi be'sun = yani kendisinde herhangi bir beis yoktur” demiştir.⁵⁹

İbnü's-Sünnî'nin senedinde yer alan diğer iki râvinin biyografileri aşağıdaki gibidir:

Süleymân b. Yûsuf (ö ?): Ebû Dâvûd Süleymân b. Seyf b. Yahyâ b. Dirhem et-Şâî el-Harrânî (öl. 272/885).⁶⁰ Hemen hemen kaynakların tümünde bu râvinin ismi Süleymân b. Seyf şeklinde kaydedilmiştir. İbn Kesîr ise eserinde Süleymân b. Yûsuf olarak yazmıştır.⁶¹ İbn ‘Asâkir, kitabında Süleymân b. Yûsuf⁶² ve Süleymân b. Seyf⁶³ olmak üzere iki şekilde de kaydetmiştir. Süleymân b. Seyf, ‘Amr b. ‘Âşım'dan hadis iktibas etmiştir. Nesâî, “sika” olduğunu be-

⁵⁷ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 22/87-88.

⁵⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/307.

⁵⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 22/89.

⁶⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/281; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 11/450; Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. ‘Usmân b. Kaymâz ez-Zehbî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. ‘Umer ‘Abdusselâm Tedmuri (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1410-1421/1990-2000), 20/363-364; *Siyer*, 13/147; İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/98.

⁶¹ Ebû'l-Fedâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrut: Mektebetü'l-Me'ârif, 1410-1412/1990-1991), 4/211.

⁶² Bk. ‘Ali b. Hasan b. ‘Asâkir, *Târîhu medînetu Dimeşk*, thk. ‘Amr b. Ğarâme el-'Amrevî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415-1421/1995-2000), 9/394;10/96, 98.

⁶³ Bk. İbn ‘Asâkir, *Târîh*, 5/102; 8/103; 9/231; 22/155.

lirtmiştir.⁶⁴ Eğer senedde yer alan Süleymân b. Yûsuf adındaki râvi bu ise güvenilirdir. Ancak hicri 241’de vefat eden Süleymân b. Yûsuf b. Şâlih el-‘Ukaylî adında başka bir râvi de vardır.⁶⁵ Fakat bu râvinin ‘Amr b. ‘Âşım ve Ebû ‘Alî Huseyn b. Muhammed ile hoca-talebe yönünde herhangi bir bağı tespit edilememiştir. Bu itibarla kesin olmamakla birlikte bu senedde yer alan râvinin Süleymân b. Seyf olduğu kanaatine varılmıştır.

Ebû ‘Alî Huseyn b. Muhammed (öl. ?): İbnü’s-Sünnî’nin hocaları arasında Ebû ‘Alî Huseyn b. Muhammed adında herhangi bir râvi tespit edilememiştir. Kaynaklarda bu isimle birçok kişi anılmaktadır. Bu itibarla burada hicri 300’den İbnü’s-Sünnî’nin vefat tarihine kadar ölen ve bu isimle anılan râvilerin adlarına kısaca temas edilecektir. Ebû ‘Alî Huseyn b. Muhammed b. Muş‘ab es-Sincî (öl. 315/927);⁶⁶ Ebû ‘Alî Huseyn b. Muhammed b. Hârûn el-Fermî (öl. 334/945);⁶⁷ Ebû ‘Alî Huseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Mâsercisî en-Neysâbüri (öl. 365/975).⁶⁸ Bu râvilerden hiçbirinin Süleymân b. Yûsuf ve İbnü’s-Sünnî ile hoca-talebe ilişkisi tespit edilememiştir. Senedde geçen râvinin bunlardan hangisi olduğunu, herhangi bir karine olmadığından tahmin etmek oldukça zordur. Bu itibarla bu râvi de “mechûl râvi” olarak değerlendirilmiştir.

İbnü’s-Sünnî (öl. 364/974): Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm b. Esbât ed-Dîneverî es-Sünnî. İbnü’s-Sünnî olarak bilinmektedir.⁶⁹ Yukarıda da değinildiği gibi İbnü’s-Sünnî’nin Ebû ‘Alî Huseyn b. Muhammed ile talebe-hoca ilişkisi olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ebû Ya‘lâ el-Ĥalîlî ve Zehebî

⁶⁴ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 11/450-452.

⁶⁵ Ahmed b. ‘Abdillah b. Ahmed b. İshâk Ebû Nu‘aym el-Asbahânî, *Târîhu Asbahân*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1410/1990), 1/391; Zehebî, *Târîh*, 18/289.

⁶⁶ Zehebî, *Siyer*, 14/413-414; *Tezkiretu’l-huffâz*, 3/17.

⁶⁷ Zehebî, *Târîh*, 25/102; İbn Nâşıruddîn Muhammed b. ‘Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî, *Tavdîhu’l-müştebîh fî dâbtî esmâi’r-ruvât ve esmâihim ve elkâbihim ve kunâhum*, thk. Muhammed Nu‘aym el-‘Arkûsî (b.y: Muessesetu’r-Risâle, ts.), 7/84.

⁶⁸ Zehebî, *Siyer*, 16/287-289.

⁶⁹ İbn ‘Asâkir, *Târîh*, 5/214-216; Zehebî, *Târîh*, 26/318-319.

İbnü's-Sünnî'nin "sıka" olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁰

Sa'lebî'nin İbn Fencuveyh kanalıyla gelen rivâyetinin senesinde yer alan diğer râvilerin biyografileri aşağıdaki gibidir:

Muhammed b. Yûnus el-Kudeymî (öl. 286/898): Ebû'l-Âbbâs Muhammed b. Yûnus b. Mûsâ el- Kureşî es-Sâmî el-Kudeymî el-Başrî. Hicri 183'te doğmuştur.⁷¹ Zehebî'nin *Siyer*'ni tahkik eden muhakkik, matbu bir baskıda el-Kudeymî nisbesi yerine el-Kerîmî olarak yazıldığını belirtmiştir.⁷² Kaynakların çoğunda ve çalışmada takip edilen eserde "el-Kudeymî" ifadesi geçtiği için bu çalışmada da tercih edilmiştir. el-Kudeymî, 'Amr b. 'Âşım el-Kilâbî'den hadis almış ve kendisinden de Ebû Bekr Aḥmet b. Ca'fer b. Ḥamdân b. Mâlik hadis rivâyet etmiştir.⁷³ İbn 'Adî, "Kudeymî'nin hadis uydurmakla ve çalmakla itham edildiğini; keza görmediği kişilerden hadis rivâyet ettiğini iddia ettiğini ve bilinmeyen kişilerden hadis rivâyet ettiğini" ifade etmiştir.⁷⁴ İbn Ḥibbân "binden fazla hadis uydurmuş olabileceğini"; Zehebî ise "metrûklardan biri olduğunu" belirtmişlerdir. Ayrıca Dâraḳutnî, "hadis uydurmakla itham edildiğini ve kendisini tanımayanlar dışında hiç kimsenin hakkında güzel söz söylemediğini" ifade etmiştir. Zehebî de İsmâ'îl el-Ḥutabî'nin bilmeden (cehâleten), el-Kudeymî için "sıka" olduğunu söylediğini zikretmiştir.⁷⁵ Bu itibarla Muhammed b. Yûnus vasıtasıyla nakledilen rivâyet için metruk, hatta uydurma haber demek doğru olur.

Ebî (Aḥmet b. Ca'fer) (öl. 368/978):⁷⁶ Ebû Bekr Aḥmet b.

⁷⁰ Ebû Ya'lâ Ḥalîl b. 'Abdullâh b. Aḥmed el-Ḳazvî el-Ḥalîlî, *el-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâi'l-ḥadis*, thk. Muhammed Sa'îd b. 'Umer İdrîs (Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, 1409/1989), 629; Zehebî, *Siyer*, 16/255; *Tezkiretu'l-huffâz*, 3/101.

⁷¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 27/66-69; Zehebî, *Mizân*, 4/74; *Siyer*, 13/302.

⁷² Zehebî, *Siyer*, 1/31 (Dipnot, 1).

⁷³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 22/88; 27/68.

⁷⁴ İbn 'Adî, *el-Kâmil fî'd-ḡu'afâi'r-ricâl*, 7/553-555.

⁷⁵ Muhammed b. Ḥibbân b. Aḥmed et-Temîmî ed-Dâremî el-Bustî, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, thk. Ḥamdî 'Abdulmecîd es-Selefi (b.y.: Dâru's-Sumay'î, 1420/2000), 2/332-333; Zehebî, *Mizân*, 4/74-75.

⁷⁶ Söz konusu ravinin adının tesbiti le ilgili eserin başka yerlerindeki senedler de göz önünde bulundurarak yukarıda adı geçen ravi olduğu kanaatine varılmıştır.

Ca'fer b. Hamdân b. Mâlik el-Ķatî'î.⁷⁷ Aĥmet b. Ca'fer b. Hamdân adıyla aynı dönemde yaşıyan dört râvi bulunmaktadır. Burada Ebû Bekr el-Ķatî'î'nin tercih edilmesinin sebebi, söz konusu râvinin isnad zincirinde yer alan Muĥammed b. Yûnus el-Kudeymî ve İbn Fencuveyh ile hoca-talebe ilişkisi tespit edildiği içindir. Ayrıca Sa'lebî'nin eserinin başka yerlerinde adı Aĥmet b. Ca'fer olarak açık bir şekilde geçmektedir.⁷⁸ Hicri 274'te doğup 368'de fevat eden⁷⁹ İbn Hamdân, Muĥammed b. Yûnus el-Kudeymî'den hadis işitmiş,⁸⁰ kendisinden de İbn Fencuveyh hadis rivâyet etmiştir.⁸¹ Ancak Ebû Bekr el-Ķatî'î'nin oğlunun, kendisinden hadis rivâyet ettiğine dair herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Ĥatîb, Ebû Bekr el-Ķatî'î'nin hakkında şöyle demiştir: "Bazı kitapları selde kaybolmuş ve bu kitaplarını kendisinin sema'ı olmadığı kitaplara (bakarak) yazmıştır. Bu nedenle eleştirilmiştir. Ancak kendisinden hadis rivâyet etmekten ve onun rivâyetleriyle ihticac edilmekten geri kaldığına dair herhangi birini görmedik." Ebu'l-Ĥasan b. Furât de Ķatî'î'nin "mestûr" (bir râvi) olduğunu ve ömrünün sonlarına doğru Bunama'ya mübte-la olduğunu, ayrıca gözlerini de kaybettiğini söylemiştir.⁸² İbn Kesîr ise sika olduğunu, kendisinden hadis rivâyet etmekten hiç kimsenin geri kalmadığını ve aleyhinde ileri sürülen şeylere de iltifat etmediklerini ifade etmiştir.⁸³ Özetle kitapları sele kapılıp kaybolmadan önce hemen herkes onu güvenilir râvilerden saymışlardır. Ömrünün sonlarında ise hafıza bozukluğu hastalığına düccar kaldığı için rivâyetleri kabul edilmemiştir.

İbn Hamdân (öl. ?): Söz konusu râvinin tam olarak adı tespit edilememiştir. Bununla birlikte Sa'lebî tefsirinin muhakkikleri, İbn

⁷⁷ Ĥatîb, *Târîh*, 5/116; Ebû Bekr Aĥmed b. Ali b. Sâbit el-Ĥatîb el-Bağdâdî, *el-Muttefik ve'l-mufterik*, thk. Muĥammed Şâdık Aydın el-Ĥâmidî (b.y.: Dâru'l-Kâdirî, 1417/1997), 1/191-192.

⁷⁸ Bkz. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beÿân 'an tefsîri'l-Ķur'ân*, 10/252.

⁷⁹ Zehebî, *Siyer*, 16/210-211.

⁸⁰ Ĥatîb, *Târîh*, 5/116; *el-Muttefik ve'l-mufterik*, 1/192.

⁸¹ Zehebî, *Siyer*, 17/383; *Târîh*, 28/343.

⁸² Ĥatîb, *Târîh*, 5/116-117.

⁸³ İbn Kesîr, *Bidâye*, 11/293.

Fencuveyh ile hoca-talebe ilişkisi tespit edilemeyen bir râvinin adını zikretmişlerdir. Eserin başka yerlerinde ise yukarıda kaydedilen Ebû Bekr el-Çaî'î'yi İbn Fencuveyh'in hocası olarak belirtmişlerdir.⁸⁴ Ayrıca kaynaklarda İbn Hamdan'ın babasının Muhammed b. Yûnus el-Kudeymî ve İbn Fencuveyh ile hoca talebe bağları olduğu tespit edilmiştir. Bu itibarla burada yer alan râvinin Ebû Bekr el-Çaî'î'nin oğlu olduğu kanatına varılmış, ancak oğlu hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu bilgiler ışığında İbn Hamdan'ın "mechûl bir râvi" olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Fencuveyh (öl. 414/1023): Ebû 'Abdillâh Huseyn b. Muhammed b. Huseyn b. 'Abdillâh b. Şâlih b. Şu'ayb b. Fencuveyh es-Seĸafi ed-Dîneverî. İbn Fencuveyh, İbn Hamdân'dan hadis almış⁸⁵ ve Ebû İshâĸ es-Sa'lebî de kendisinden hadis rivâyet etmiştir.⁸⁶ Kaynaklarda, hadisleri ile şeyhleri (hadis hocaları) çok olduğu ve hadisleri bildiği; ayrıca 40 yıla yakın hadis rivâyet ettiği belirtilmiştir.⁸⁷

Sa'lebî'nin İbnü'l-Ķâsım kanalıyla gelen rivâyetinin senedinde yer alan diğer râvilerin biyografileri aşağıdaki gibidir:

İbrâhîm b. 'Abdillâh (öl. ?): Sa'lebî, tefsirinde İbrâhîm b. 'Abdillâh vasıtasıyla 20'den fazla rivâyet nakletmiştir. Bu isimlerden bir kısmı sadece İbrâhîm b. 'Abdillâh şeklinde diğerleri ise 9 farklı künye ve nisbeyle kaydedilmiştir. Ancak bu isnad dışında eserde İbrâhîm b. 'Abdillâh'ın 'Amr b. 'Âşım'dan rivâyet edip, Mekki b. 'Abdân'a naklettiği başka bir sened de yoktur. Keza Mektebetu's-Şâmîle'de yer alan bütün kitaplarda yapılan taramada da böyle bir isnad zinciri tespit edilememiştir. Dolayısıyla söz konusu rivâyetin senedinde yer alan râvinin hangisi olduğunu tespit etmek imkânsız

⁸⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Ķur'ân*, 26/469 (Dipnot:3).

⁸⁵ Zehebî, *Siyer*, 17/383; *Târîh*, 28/343.

⁸⁶ İzzuddîn İbnü'l-Esir el-Cezerî, *el-Lubâb fî tehzîbi'l-ensâb* (Beyrut: Dâru's-Şadır, 1400/1980), 2/441-442.

⁸⁷ Ebû İshâĸ İbrâhîm b. Muhammed b. Ezher el-İrâkî eş-Şarîfîni el-Hanbelî, *el-Munteheb mine's-Siyâĸ li Târîhi Neysâbüri*, thk. Muhammed Ahmed 'Abdulaziz (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1409/1989), 193.

gibidir. Bu nedenle “mechûl râvi” olarak nitelendirilmiştir.

Mekkî b. ‘Abdân (öl. ?):⁸⁸ Ebû Hâtim Mekkî b. ‘Abdân b. Muhammed b. Bekr b. Muslim et-Temîmî. Hicri 325’te vefat etmiştir.⁸⁹ Söz konusu râvinin kendinden önceki ve sonraki râvilerle ilgili hoca-talebe ilişkisi tespit edilememiştir. Müslim gibi muhaddislerden hadis işitmiş⁹⁰ ve Zehebî, İbn ‘Abdân’ı “muhaddis, sika ve mutkîn” olarak tanıtmıştır.⁹¹ Ebu Ya’lâ el-Ĥalîlî de onu “sika” olarak tavsif etmiştir.⁹²

İbn Baĥtiyâr (öl. ?): Sa’lebî’nin tefsirinde bu râvinin adı sadece iki yerde geçmektedir. Biri söz konusu senedde yer alan İbn Baĥtiyâr künyesi; diğeri de ‘Alî b. Ĥasan b. Baĥtiyâr’dır.⁹³ Kitaplarda ise ‘Alî b. Ĥasan b. Baĥtiyâr adında bir râvi tespit edilememiştir. Ayrıca Mektebetu’ş-Şâmîle’de yer alan bütün kitaplarda yapılan taramada da böyle bir isnad zinciri tespit edilememiştir. Mektebetu’ş-Şâmîle’de sadece rical, tabakat ve ensab ile ilgili kitaplarda (بن بختيار) şeklinde yapılan taramada ise 500’den fazla sonuç çıkmıştır. Kaynaklarda da bu künyeden çok sayıda râvi bulunmaktadır. Dolayısıyla söz konusu rivâyetin senedinde yer alan râvinin hangisi olduğunu tespit etmek imkânsız gibidir. Bu nedenle “mechûl râvi” olarak nitelendirilmiştir.

İbnü’l-Kâsım (öl. 422/1030):⁹⁴ Ebu’l-Ĥasen Muhammed b.

⁸⁸ Sa’lebî’nin tefsirinde Mekkî b. ‘Abdân vasıtasıyla 40’tan fazla rivâyet nakledilmiştir. Ayrıca bir yerde Ebû Hâtim Mekkî b. ‘Abdân et-Temîmî (bk. Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân’an tefsîri’l-Kur’an*, 8/241), diğeri bir yerde ise Ebû Hâtim Mekkî b. ‘Abdân b. Muhammed (bk. Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân’an tefsîri’l-Kur’an*, 10/129) olarak da kaydedilmiştir. Buna göre râvinin tam adı yukarıda zikredildiği gibidir.

⁸⁹ Zehebî, *Siyer*, 15/70-71.

⁹⁰ Ĥatib, *Târih*, 15/148.

⁹¹ Zehebî, *Siyer*, 15/70.

⁹² Ebû Ya’lâ el-Ĥalîlî, *el-İrşâd fî ma’rifeti ‘ulemâi’l-ĥadîs*, 3/836.

⁹³ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân’an tefsîri’l-Kur’an*, 30/495.

⁹⁴ Sa’lebî’nin eserinde İbnü’l-Kâsım künyesiyle kaydedilip ve Sa’lebî’nin kendisinden rivâyet naklettiği sadece bu isnad zinciri mevcuttur. Ayrıca müellif konuyla ilgili bir önceki rivâyette “أخبرني محمد بن القاسم” şeklinde açık bir şekilde bir isim kaydetmiştir. Eserin başka bir yerinde de “أخبرنا أبو الحسن محمد بن القاسم بن أحمد الفارسي بقراءتي عليه” (bk. Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân’an tefsîri’l-Kur’an*, 15/199) şeklinde daha detaylı bilgiler vermiştir. Sa’lebî, bu hocasından rivâyetleri naklederken daha çok “Muhammed b.

Ḳâsım b. Aḥmed el-Mâverdî en-Neysâbûrî. el-Ḳulûsî olarak da bilinen İbnü'l-Ḳâsım, *el-Mişbâh* adlı eserin müellifidir. Kaynaklarda müfessir, fakih, mutekellim, fıkıh usulcusu ve vaiz olarak nitelendirilmektedir. Hicri 422 yılında vefat etmiştir.⁹⁵ İbnü'l-Ḳâsım'ın İbn Baḥtiyâr'dan hadis aldığına dair herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Keza cerh ve tadil açısından da hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır. Buna göre “mechûlu'l-ḥal” bir râvi olarak nitelendirilmek mümkündür.

Sa'lebî (öl. 427/1035): Ebû İshâk Aḥmed b. Muḥammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Neysâbûrî. Hicri 427'de vefat etmiştir.⁹⁶ Zehebî, mevsûk/güvenilir olduğunu ifade etmiştir.⁹⁷ Keza kaynaklarda “müfessir”, “edîb”, “sıka” ve ḥâfız” olarak da nitelendirilmiştir. Ayrıca nakillerinin sahih/sağlam ve kendisinin de güvenilir biri olduğu belirtilmiştir.⁹⁸

2.1.3. İsnadların Değerlendirilmesi

İbnü's-Sünnî ve Sa'lebî'nin naklettikleri rivâyetlerin ortak râvilerinden olan Yezîd er-Reḳkâşî, “metruk, zayıf ve münkeru'l-ḥadîs” gibi ağır cerh lafızlarıyla cerh edilmiştir. İki müellifin ortak râvilerinden olan Ebu'l-Eşheb ise mechûl bir râvidir. Bu bilgilere göre üç rivâyetin de çok zayıf oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca İbnü's-Sünnî'nin naklettiği sened zincirinde yer alan Ebû 'Alî Ḥuseyn b. Muḥammed de mehcûl bir râvidir. Sa'lebî'nin İbn Fencuveyh kanalıyla naklettiği isnad zincirinde ise hadis uydurmak ve çalmakla itham edilen Muḥammed b. Yûnus el-Kudeymî adındaki râvi bulunmaktadır. Ayrıca İbn Ḥamdân adında mechûl bir râvi de yer almaktadır. Sa'lebî'nin İbnü'l-Ḳâsım vasıtasıyla aktardığı senedde ise

Ḳâsım” adını zikreder. Bazen buna “el-Fakîh” vasfını da ekler. Buna göre râvinin tam adı yukarıda zikredildiği gibidir.

⁹⁵ Ebû İshâk İbrâhîm, *el-Munteḥib min kitâbi es-Siyâk li Târihi Neysâbûrî*, 35-36; Zehebî, *Târih*, 29/92.

⁹⁶ Zehebî, *Siyer*, 17/435-437; Tâcuddîn Ebu'n-Naşr 'Abdulvahhâb b. 'Alî' Abdilkâfi es-Sübki, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-kübra*, thk. Muḥammed Maḥmûd et-ṭanâhi-'Adulfettâh Muḥammed (Dâru İhyâu Kutubi'l-'Arabîyye, ts.), 4/58.

⁹⁷ Zehebî, *Târih*, 29/185-186.

⁹⁸ Ebû İshâk İbrâhîm, *el-Munteḥib min kitâbi es-Siyâk li Târihi Neysâbûrî*, 91.

İbrâhîm b. ‘Abdillâh ve İbn Bahtiyâr adındaki râvilerin “mechûlu’l-‘ayn”; İbnü’l-Kâsım adındaki râvinin ise “mechûlu’l-ḥal” olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bilgilere göre Hz. Enes tarikıyla nakledilen üç rivâyetin de çok zayıf oldukları anlaşılmakta ve hiçbirinin diğeri- ni destekleyecek özellikleri taşımadığı görülmektedir.

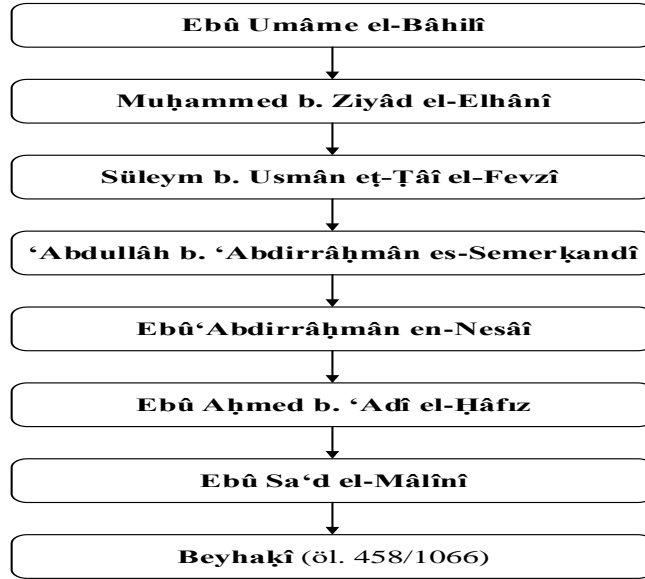
3. Ebû Umâme el-Bâhili’den Nakledilen Rivâyet

Ebû Umâme el-Bâhili’den nakledildiğine göre Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kim gündüz veya gece Haşr sûresinin son ayetlerini okur, o günün gündüzü ya da gecesinde vefat ederse cennet kendisine vacip olur.”⁹⁹

3.1. Sened

Bu başlık altın senedin şeması verildikten sonra râvilerin ta- nıtımı ve burada zikredilen isnadın sıhhatı ile ilgili bir değerlendir- me yapılacaktır.

3.1.1. İsnad Zinciri

⁹⁹ Beyhaḳî, *Şu‘abu’l-imân*, 2/492 (No. 2501); Ḥatîb, *Târîḫ*, 14/452. Yukarıdaki metnin tercümesi Beyhaḳî’nin eserindeki rivâyete göre yapılmış ve Arapçası da aşağıdaki gibidir.

أَخْبَرَنَا أَبُو سَعْدٍ الْمَالِينِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ بْنُ عَدِيٍّ الْحَافِظُ، حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ النَّسَائِيُّ، أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ السَّمَرْقَنْدِيُّ، حَدَّثَنَا سُلَيْمُ بْنُ عُثْمَانَ الْفَوْزِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زِيَادٍ الْأَلْهَائِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو أَمَانَةَ الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " مَنْ قَرَأَ خَوَاتِيمَ الْحَشْرِ فِي لَيْلَةٍ أَوْ نَهَارٍ قَمَاتَ مِنْ يَوْمِهِ أَوْ لَيْلَتِهِ فَقَدْ أُوجِبَ الْجَنَّةَ "

3.1.2. Râvilerin Tanıtımı

Ebû Umâme el-Bâhilî (öl. 86/704): Ebû Umâme Şudeyy b. ‘Aclân b. Hâris el-Bâhilî. Ebû Umâme künyesiyle meşhur olan bir sahabidir. Ebû Umâme’den Muhammed b. Ziyâd hadis rivâyet etmiştir.¹⁰⁰ Ebû Umâme, hicri 86’da vefat etmiştir.¹⁰¹

Muhammed b. Ziyâd el-Elhânî (öl. 140 civarı): Muhammed b. Ziyâd Ebû Süfyân el-Elhânî el-Hımşî. Ebû Umâme’den hadis işittirmiştir.¹⁰² Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma‘în, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî “sıka” olduğunu söylemişlerdir.¹⁰³ Hicri 140’larda vefat etmiştir.¹⁰⁴

Süleym b. Osmân eṭ-Ṭâî ‘el-Fevzî (öl. ?): Süleym b. Osmân Ebû Osmân el-Fevzî el-Hımşî. Muhammed b. Ziyâd el-Elhânî’den hadis nakletmiş,¹⁰⁵ Ancak Dârimî’nin kendisinden hadis naklettiğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Cerhta’dil yönünden hakkında söylenenlere gelince: Buḥârî, “yanında acayip şeyler” olduğunu;¹⁰⁶ İbn Ebî Hâtim, bu râvî ile ilgili babasına sorduğunda, babası mechûllerden olduğunu ifade ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁷ Ebû Zur’a’ya, Süleym b. Osmân’ın Muhammed b. Ziyâd’dan aldığı hadisler sorulunca inkar etmiş ve sikaların hadislerine benzemediğini söylemiştir.¹⁰⁸ İbn ‘Adî de Süleym’in Muhammed b. Ziyâd’dan munker şeyler rivâyet ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁹ Zehebî de sıka olmadığını dile getirmiştir.¹¹⁰ Buna göre Süleym b. Osmân’ın zayıf râvilerden olduğu anlaşılmaktadır.

‘Abdullâh b. ‘Abdirrâhmân es-Semerḳandî (öl. 255/869): ‘Abdullâh b. ‘Abdirrâhmân b. Faḍl Ebû Muhammed es-Semerḳandî

¹⁰⁰ İbn Hacer, *İşâbe*, 5/241.

¹⁰¹ Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 13/163.

¹⁰² Buḥârî, *Târîh*, 1/83.

¹⁰³ Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 25/221.

¹⁰⁴ Zehebî, *Süyer*, 6/188.

¹⁰⁵ Zehebî, *Mizân*, 2/230.

¹⁰⁶ Buḥârî, *Târîh* 4/125.

¹⁰⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve’t-ta’dil*, 4/216.

¹⁰⁸ Zehebî, *Mizân*, 2/230.

¹⁰⁹ İbn ‘Adî, *el-Kâmil fi’l-ḳu’afâi’r-ricâl*, 4/334.

¹¹⁰ Zehebî, *Mizân*, 2/230.

ed-Dârimî.¹¹¹ Dârimî'nin Süleym b. Osmân'dan hadis işittiğine ve Nesâî'nin de kendisinden hadis naklettiğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılammamıştır.¹¹² Ancak isnad zincirinde Dârimî, haberi Süleym b. Osmân'dan semâ'a delalet eden (حدثنا) ifadesiyle ve Nesâî de Dârimî'den yine semâ'a delalet eden (أخبرني) lafzıyla almıştır. Meşhur hadis âlimlerinden ve *Sünen-i Dârimî* adlı meşhur eserin müellifi olan Dârimî'nin ta'diline gelince: Muhammed b. Beşşâr Rey'ye Ebû Zur'a, Neysâbûr'de Müslim, Semerkant'ta 'Abdullâh b. 'Abdirrâhmân ve Buhara'da Muhammed b. İsmâil olmak üzere dünyanın dört (hadis) hafızı olduğunu söylemiştir.¹¹³ Buna göre Dârimî'nin en üst düzeyde ta'dil edilenler arasında olduğu anlaşılmaktadır.

Ebû'Abdirrâhmân en-Nesâî (öl. 303/915): Ahmed b. Şu'ayb b. 'Alî b. Sinân Ebû'Abdirrâhmân en-Nesâî.¹¹⁴ *Kütüb-i Sitte* içinde yer alan dört *Sünen*'den birinin müellifi olan Nesâî, hicri 303'te vefat etmiştir.¹¹⁵ Nesâî'nin Dârimî'den hadis işittiğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Kendisinden ise İbn 'Adî hadis rivâyet etmiştir.¹¹⁶

Ebû Ahmed b. 'Adî el-Ĥâfız (öl. 365/976): 'Abdullâh b. 'Adî b. 'Abdillâh b. Muammed Ebû Ahmed el-Cürcânî. Meşhur münekkidlerden olan ve hicri 365'te vefat eden İbn 'Adî, Nesâî'den hadis işitmiş, kendisinden de Ebû Sa'd el-Mâlinî hadis rivâyet etmiştir.¹¹⁷ İbn 'Asâkir, İbn 'Adî'yi "ĥâfız" ve "mutkın" olarak nitelendirilmiştir.¹¹⁸

¹¹¹ Hatîb, *Târîh*, 11/209; Mizzî, *Tehzîb*, 15/210.

¹¹² Kaynaklarda Dârimî'nin talebeleri arasında Nesâî'nin adı geçmediği gibi Nesâî'nin hocaları arasında da Dârimî'nin ismi zikredilmemektedir. Hatta Mizzî, Dârimî'nin talebeleri arasında Kütüb-i Sitte müelliflerinden olan Buĥârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'yi saymış (bkz. Mizzî, *Tehzîb*, 15/213), Nesâî ile ilgili ise herhangi bir bilgi vermemiştir.

¹¹³ Zehebî, *Siyer*, 12/226.

¹¹⁴ İbn 'Asâkir, *Târîh*, 71/170.

¹¹⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 1/339.

¹¹⁶ İbn 'Asâkir, *Târîh*, 31/7; Zehebî, *Siyer*, 16/ 154.

¹¹⁷ Bkz. İbn 'Asâkir, *Târîh*, 31/5-7; Zehebî, *Siyer*, 16/ 154-156.

¹¹⁸ İbn 'Asâkir, *Târîh*, 31/7.

Zehebî de “el-İmâm”, “el-Hâfız” ve “en-Nâkıd” olarak tavsif etmiştir.¹¹⁹

Ebû Sa’d el-Mâlinî (öl. 412/1022): Ahmed b. Muammed b. Ahmed b. ‘Abdillâh Ebû Sa’d es-Şûfî el-Mâlinî. ‘Abdullâh b. ‘Adî’den hadis tahdis etmiş,¹²⁰ kendisinden de Beyhaķî hadis nakletmiştir.¹²¹ Hicri 412’de vefat eden Ebû Sa’d el-Mâlinî’yi Hatîb, “sika”, “şadûk” ve “mutkîn” olarak tavsif etmiştir.¹²² Zehebî de “el-İmam”, el-Muhaddisu’s-Şâdıķ” ve “ez-Zâhid” olarak nitelendirilmiştir.¹²³

Beyhaķî (öl. 458/1066): Ahmed b. Huseyn b. ‘Alî b. Mûsâ Ebû Bekr el-Beyhaķî. Ebû Sa’d el-Mâlinî’den hadis işitmiştir. Birçok kitap telif eden ve meşhur muhaddislerden olan Beyhaķî hicri 458’de vefat etmiştir. Kaynaklarda “el-Hâfız”, “el-‘Allame”, “es-Sebt”, “el-Faķih” ve “Şeyh’ul-İslam” olarak tavsif edilmiştir.¹²⁴

3.1.3. İsnadın Değerlendirilmesi

Senedde yer alan Süleym b. Osmân Ebû Osmân el-Fevzî adındaki râvi, kaynaklarda “yanında acayip şeyler olduğu; hadisleri sika râvilerin hadislerine benzemediği; Süleym’in Muhammed b. Ziyâd’dan munker şeyler rivâyet ettiği ve sika olmadığı gibi ifadelerle cerh edilmiştir. Bu itibarla zayıf râvilerden olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre naklettiği bu rivâyet de zayıftır.

Son olarak konuyla ilgili Hasan Başrı’ye izafe edilen “maktû” bir rivâyet de bulunmaktadır. Söz konusu haber de özetle şöyledir: Kim sabahleyin Haşr sûresinin son üç âyetini okursa ve o gün ölürse şehitlerle beraber olur. Keza akşam okursa aynı şeylere nail olur.¹²⁵

¹¹⁹ Zehebî, *Siyer*, 16/ 154.

¹²⁰ Hatîb, *Târîh*, 6/24.

¹²¹ Zehebî, *Siyer*, 18/164.

¹²² Hatîb, *Târîh*, 6/24-25.

¹²³ Zehebî, *Siyer*, 17/301.

¹²⁴ Bkz. Zehebî, *Siyer*, 18/163-169.

¹²⁵ Bk. Dârimî “Feđailu’l-Kur’ân”, 22 (No. 3468, s. 2154); İbn Dureys, *Feđailu’l-Kur’ân*, 103 (No. 227).

4. Rivâyetlerle İlgili Genel Bir Tablo

Bu tabloda, rivâyetler arasındaki farklılıklara ve haberlerin sıhhat açısından durumlarına temas edilecektir.

	Ma'kıl b. Yesâr Rivâyeti	Enes b. Mâlik Rivâyetleri			Ebû Umâme el-Bâhili Rivâyeti
Okunması Tavsîye Edilen Ayetler	Son üç ayet	Sûrenin tümü	Son ayetler	“لَوْ أَنزَلْنَا”dan sonuna kadar	Son ayetler
Okunması Tavsîye Edilen Vakit	Sabah, Akşam	Yatmadan önce	Gece	Belirtilmemiş	Sabah, Akşam
Okumanın Sevabı	70 bin melek istiğfarda bulunur ve ölürse şehit olur	Ölürse şehit olur veya Cennete girer (Râvi tereddüt etmiş)	Ölürse şehit olur	Geçmiş ve gelecek günahları bağışlar.	Ölürse cennete girer
Sihhat Durumu	Zayıf	Çok Zayıf	Çok Zayıf	Uydurma	Zayıf

Sonuç

Yapılan araştırmalar sonucunda konuyla ilgili Ma'kıl b. Yesâr, Enes b. Mâlik ve Ebû Umâme el-Bâhili olmak üzere üç sahabiden nakledilen farklı rivâyetler tespit edilmiştir.

Metin açısından bakıldığında Ma'kıl b. Yesâr'dan nakledilen rivâyetler arasındaki en önemli fark bazı haberlerde “o gün ölürse şehit olarak vefat etmiş olur.” şeklindeki ilavenin bulunmamasıdır.

Enes (r.a.) vasıtasıyla nakledilen rivâyetlerin metinleri ise son dört râvi ortak olmakla birlikte birbirinden farklıdır. Nitekim bir rivâyette sûrenin tümünün; birinde “لَوْ أَنزَلْنَا”nın (son dört ayetin); diğesinde ise son ayetlerin okunması tavsiye edilmiştir. Keza bir haberde okunması gereken herhangi bir vakitten bahsedilmezken, diğeri iki rivâyette ise sabahtan hiç bahsedilmeden sadece gece (birinde yatağına girdiğinde, diğesinde ise gece) vakti ile ilgili bilgi mevcuttur.

Ayrıca bir haberde yapılan okunmanın karşılığı olarak geçmiş ve gelecek günahlarının bağışlanacağını; birinde de o gece ölürse şehit olarak vefat etmiş olacağını; diğerinde ise cennet ehlerinden veya şehit olacağını bildirmiştir.

Ebû Umâme el-Bâhilî tarikıyla aktarılan haberin metni ise “Kim gündüz veya gece Haşr sûresinin son ayetlerini okur, o günün gündüzü ya da gecesinde vefat ederse cennet kendisine vacip olur.” şeklindedir.

Yukarıda zikredilen rivâyetlerin hiçbirinde namazdan sonra okunması tavsiye eden herhangi bir ifade/bilgi tespit edilememiştir. Ancak konuyla ilgili haberlerde yer alan (بُصْبُوحٍ) ve (بُيُوسُيٍ) kavramaları, bu vakitleri de içine aldığı için okunmasında herhangi bir beis yoktur. Bununla birlikte söz konusu haberleri sadece sabah ve akşam namazlarından sonra okumak ile de indirgemek doğru olmaz. Çünkü bu rivâyetlerden daha geniş bir zaman dilimi kastedilmiştir.

Sihhat açısından bakıldığında Ma'kıl b. Yesâr'dan nakledilen bütün rivâyetlerin ortak râvilerinden olan Hâlid b. Tahmân cerh edilmiştir. Bu nedenle hadis sened açısından zayıf olarak değerlendirilmiştir.

Enes (r.a.) vasıtasıyla nakledilen haberlerin ise ortak râvilerinden olan Yezîd er-Rekkâşî, “metruk, zayıf ve münkeru'l-ḥadîs” gibi ağır cerh lafızlarıyla cerh edilmiştir. Ayrıca ortak râvilerden olan Ebu'l-Eşheb de mechûl bir râvidir. Bunun yanında Sa'lebî'nin İbn Fencuveyh kanalıyla naklettiği isnad zincirinde hadis uydurmak ve çalmakla itham edilen Muhammed b. Yûnus el-Kudeymî adındaki râvi bulunmaktadır. Bu bilgilere göre Enes b. Mâlik tarikıyla nakledilen üç rivâyetin de çok zayıf oldukları anlaşılmaktadır.

Ebû Umâme el-Bâhilî tarikıyla aktarılan rivâyetin senedinde yer alan Süleym b. Osmân Ebû Osmân el-Fevzî adındaki râvi de “yanında acayip şeyler olduğu; hadisleri, sika râvilerin hadislerine benzemediği; Süleym'in Muhammed b. Ziyâd'dan munker şeyler rivâyet ettiği ve sıkı olmadığı gibi ifadelerle cerh edilmiştir. Bu itibarla

onun naklettiği bu haber de zayıftır.

Özetle Enes (r.a.) vasıtasıyla aktarılan rivâyetlerin çok zayıf olduklarından diğer haberler için şahit/destekleyici olarak getirilmeleri mümkün değildir. Ma'kıl b. Yesâr ile Ebû Umâme el-Bâhilî tarihîyle aktarılan haberlerin metinleri farklı oldukları için birbirlerini desteklemeleri söz konusu değildir. Ancak Ma'kıl b. Yesâr vasıtasıyla aktarılan rivâyetin zayıflığı şiddetli olmadığı ve konu da amellerin fazileti ile ilgili olduğu için söz konusu haberi sabah-akşam namazlarına tahsis etmemek kaydıyla delil olarak kullanılabilir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Hanbel b. Hilâl eş-Şeybânî. *Müsned*, Thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1420/1999.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. Ali el-Beyhakî,. *Şu'abu'l-imân*. Thk. Muhammed Sa'îd Zeğlûl. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Buhârî, Ebû 'Abdillah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî. *Târîhu'l-kebîr*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Buhârî Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî. *Târîhu'l-evsat*. Thk. Muhammed b. İbrâhîm el-Leheyrân. 2 Cilt. Riyâd: Dâru's-Sumay'î, 1418/1998.
- Dârimî, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdirrahmân ed-Dârimî et-Temîmî. *Kitâbu'l-Müsnedu'l-câmi'* (*Sünenü'd-Dârimî*). Thk. Huseyn Selim Esed. 4 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 1421/2000.
- Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Ezher el-'Irâkî eş-Şarîfînî el-Hanbelî. *el-Munteheb mine's-Siyâk li Târîhi Neysâbûrî*. Thk. Muhammed Ahmed 'Abdulaziz. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1409/1989.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. 'Abdillah b. Ahmed b. İshâk el-Asbahânî. *Ma'rifetu's-sahâbe*. Thk. 'Âdil b. Yusuf el-'Azâzî. 6 Cilt. Riyad:

Dâru'l-Vatan, 1419/1998.

Ebû Nu'aym, Aḥmed b. 'Abdillâh b. Aḥmed b. Ishâk el-Asbahânî. *Târîhu Asbahân (Aḥbâru Asbahân)*. Thk. Seyyîd Kesrevî Ḥasan. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, 1410/1990.

Ebû Ya'lâ el-Ḥalîlî, Ḥalîl b. 'Abdullâh b. Aḥmed el-Ḳazvînî el-Ḥalîlî. *el-İrşâd fî ma'rîfeti 'ulemâi'l-ḥadîs*. Thk. Muḥammed Sa'îd b. 'Umer İdrîs. Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, 1409/1989.

Ezherî, Muḥammed b. Aḥmed Ebû Mansûr el-Ezherî. *Tehzîbu'l-luġa*. Thk. Aḥmed 'Abdul'alîm - 'Alî Muḥammed vd. 16 Cilt. Kahire: Dâru'l-Mısriyye, ts.

Ḥatîb, Ebû Bekr Aḥmed b. Ali b. Sâbit el-Ḥatîb el-Baġdâdî. *Târîhu Baġdâd*. Thk. Beşâr 'Avâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1422/2001.

Ḥatîb, Ebû Bekr Aḥmed b. Ali b. Sâbit el-Ḥatîb el-Baġdâdî. *el-Muttefik ve'l-mufterik*. Thk. Muḥammed Şâdık Âydın el-Ḥâmidî. 3 Cilt. b.y.: Dâru'l-Ḳâdirî, 1417/1997.

İbn 'Adî, Ebû Aḥmed 'Abdullâ b. 'Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fî'd-du'afâi'r-ricâl*. Thk. 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd - 'Alî Muḥammed Mu'avviḍ. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

İbn 'Asâkir, 'Ali b. Ḥasan b. 'Asâkir. *Târîhu medînetu Dimesşk*. Thk. 'Amr b. Ğarâme el-'Amrevî. 77 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415-1421/1995-2000.

İbn Bişrân, 'Abdumelik b. Muḥammed b. 'Abdillâh b. Bişrân. *el-Emâlî*. Nşr. Ebû Abdirrahmân 'Âdil b. Yûsuf el-'Azâzî. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.

İbn Ḍureys, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Eyyûb b. Yahyâ b. Ḍureys er-Râzî. *Feḍâilu'l-Ḳur'ân ve mâ unzile mine'l-Ḳur'ân bi Mekke ve mâ unzile bil'Medîne*. Thk. 'Urve Bedîr. Dımaşq: Dâru'l-Fiker, 1408/1987.

İbn Ebî Ḥatim, Ebû Muḥammed Abdurrahmân İbn Ebî Ḥatim et-

- Temîmî er-Râzî. *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dil*. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1372/1953.
- İbn Hacer, Ebu'l-Faḍl Aḥmed b. 'Alî b. Muḥammed b. Aḥmed b. Hacer el-'Asḳalânî. *el-İṣābe fî't-temyîzi's-ṣaḥābe*. Thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuḥsin et-Türkî. 16 Cilt. Kahire: y.y., 1429/2008.
- İbn Hacer, Ebu'l-Faḍl Aḥmed b. 'Alî b. Muḥammed b. Aḥmed b. Hacer el-'Asḳalânî. *Takrîbu't-Tehzîb*. Thk. Muḥammed 'Avvâme. Haleb: Dâru'r-Reşîd, 3. Basım, 1411/1991.
- İbn Hacer, Ebu'l-Faḍl Aḥmed b. 'Alî b. Muḥammed b. Aḥmed b. Hacer el-'Asḳalânî. *Tehzîbu't-Tehzîb*. Nşr. İbrâhîm Zeybak-'Âdil Murşîd. 4 Cilt. b.y.: Muessesetu'r-Risâle, ts..
- İbn Hibbân, Muḥammed b. Hibbân b. Aḥmed et-Temîmî ed-Dâremî el-Bustî. *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*. Thk. Ḥamdî 'Abdulmecîd es-Selefî. 2 Cilt. b.y.: Dâru's-Sumay'î, 1420/2000.
- İbn Hibbân, Muḥammed b. Hibbân b. Aḥmed et-Temîmî el-Bustî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Ḥaydarâbât: Dâiretu'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1393-1403/1973-1983.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fedâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Ḳureşî. *el-Bidāye ve'n-nihāye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Me'ârif, 1410-1412/1990-1991.
- İbn Nâsîruddîn Muḥammed b. 'Abdillâh b. Muḥammed el-Ḳaysî. *Tavḍîhu'l-müştebih fî ḍabti esmâi'r-ruvât ve esmâihim ve elḳâbihim ve kunâhum*. Thk. Muḥammed Nu'aym el-'Arḳûsî. 10 Cilt. b.y: Muessesetu'r-Risâle, ts.
- İbn Sa'd, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Sa'd el-Başrî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Thk. 'Alî Muḥammed Ömer. 11 Cilt. Beyrût: Ḥâncî, 1421/2001.
- İbnu'l-Esîr, 'İzzuddîn İbnu'l-Esîr el-Cezerî. *el-Lubâb fî tehzîbi'l-ensâb*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru's-Şadır, 1400/1980.

- İbnu'l-Manzûr, Muhammed b. Mukrim b. 'Alî İbnu'l-Manzûr el-İfrîkî. *Lisânu'l-'Arab*. Thk. 'Abdullâh 'Alî-Muammed Aḥmed-Hâşim Muhammed. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbnü's-Sünnî, Ebû Bekr Aḥmed b. Muhammed b. İshâk. *'Amelu'l-yevm ve'l-leyl sülûku'n-Nebiyi me' Rabbihi 'azze ve celle ve mu'âşeretuhu me'a'l-'ibâd*. Thk. Abdurrahmân Kevser. Beyrut: Dâru'l-Arkam, 1418/1998.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet işleri Başkanlığı Yayınları, 17. Basım, 2009.
- Mizzî, Yûsuf b. 'Abdirrahmân b. Yûsuf Ebu'l-Haccâc el-Mizzî. *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*. Thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1403-1413/1983-1992.
- Müslim b. Haccâc. *el-Kunâ ve'l-esmâ'*. Thk. 'Abdurrahîm Muhammed Aḥmed el-Kaşkarî. 2 Cilt. Medine: y.y., 1404/1984.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyuddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî. *Tehzîbu'l-Esmâ'i ve'l-lugât*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Aḥmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân*. Thk. Şalâh Bâ Osmân, Hasan el-Ğazâlî, Zeyd Mehâriş, Emîn Bâşe. 33 Cilt. Cidde: Dâru't-Tefsîr, 1436/2015.
- Sübkî, Tâcuddîn Ebu'n-Naşr 'Abdulvahhâb b. 'Alî' Abdilkâfi es-Sübkî. *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-kübra*. Thk. Muhammed Maḥmûd et-ṭanâhî-'Adulfettâh Muhammed. 10 Cilt. b.y.: Dâru İhyâu Kutubi'l-'Arabiyye, ts..
- Ṭaberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Aḥmed et-Ṭaberânî. *Kitâbu'd-Du'â*. Thk. Muhammed Sa'îd b. Muhammed Ḥasan el-Buḥârî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1407/1987.
- Ṭaberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Aḥmed et-Ṭaberânî. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. Thk. Ḥamdî Abdülmecîd es-Selefi. 25 Cilt.

Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts..

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî. *el-Câmi'u'l-kebir*. Thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.

Zehebî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Aĥmed b. Osmân b. Kaymâz ez-Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehu rivâyetun fi'l-Kütubi's-sitte*, thk. Muhammed 'Avvâme – Aĥmed Muhammed Nemir el-Ĥatîb (Cidde: Muessesetu 'Ulûmu'l-Ķur'ân – Dâru'l-Ķible, 1413/1992),

Zehebî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Aĥmed b. Osmân b. Kaymâz ez-Zehebî. *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. Thk. 'Ali Muhammed Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Zehebî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Aĥmed b. Osmân b. Kaymâz ez-Zehebî. *el-Muġnî fi'd-du'afâ'i*. Thk. Muhammed 'Ali Biđût. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997.

Zehebî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Aĥmed b. Osmân b. Kaymâz ez-Zehebî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Thk. Şuayb Arnaût ve diğerleri. 25 Cilt. Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1402-1409/1982-1988.

Zehebî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Aĥmed b. Osmân b. Kaymâz ez-Zehebî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. Thk. 'Umer 'Abdusselâm Tedmurî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1410-1421/1990-2000.

Zehebî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Aĥmed b. Osmân b. Kaymâz ez-Zehebî. *Tezkiretu'l-huffâz*. Nşr. Muhammed 'Ali Biđût. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Analyzing the Narrations Regarding the Virtue of the Last Verses of the Sûra al-Ḥaşr

Summary

There are different narrations from three Companions, namely Ma'kîl b. Yasâr, Anas b. Mâlik and Abû Umâma al-Bâhîlî, regarding the virtue of reciting the last verses of Sûra al-Ḥaşr. In any of these reports, not any information could be found that recommends reciting these verses after any prayer or at any prayer time. The words 'youşbihou' (يُصْبِحُ) and 'youmsî' (يُمْسِي) in the narration are translated in the study as 'morning' and 'evening'. However, in the sources, "eş-Şubḥu" and "eş-Şabâḥu" are used for the beginning of the day, and "al-Masâ'u" is used for the time period starting from the afternoon until the evening prayer or until midnight. Therefore, it can be recited after the morning and evening prayers as well as at times mentioned above.

Three different narrations were conveyed by the tarîq of Anas, and Yazîd al-Raḳḳâshî, one of the common narrators in the conveyor chains of all three, was criticized with heavy djarh wordings such as "weak, munkar al-ḥādîth and matrûk". In addition, Abu al-Ashhab, one of the common narrators of the three conveyor chains, was also evaluated as an majhûl narrator. In fact, a narrator named Muḥammad b. Yûnus al-Kudaymî, who is included in a chain, was accused of fabricating and stealing aḥādîth. Therefore, it is understood that the *isnads* of all three narrations transmitted by the tarîq of Anas b. Mâlik are very weak.

The narrator named Sulaym b. Osman Abû Osman al-Fawzî, who is included in the chain of narration conveyed by the tarîq of Abû Umâma al-Bâhîlî, also has some strange things with him: his aḥādîth are not similar to the aḥādîth of the thiqa narrators, and Sulaym, narrated munkar statements of Muḥammad b. Ziyâd while he was not a thiqa narrator.

Khâlid b. Tahmân, one of the common narrators included in

the chain of the narrations conveyed by Ma'kil b Yasār, was condemned (stricken in djarh) because he suffered from memory loss. Accordingly, this hadith is also weak. As a matter of fact, the reviewers of Aḥmed b Ḥanbel's Musnad stated that "his isnād is weak" because of Khālid b Tahmān. However, since the weakness of the narration conveyed by Ma'kil b. Yasār is not severe and the subject is related to the virtue of deeds, it can be used to encourage the reciting of sūra al-Ḥashr in the morning and evening/night times, provided that it is not allocated to the morning and evening prayers. In addition, there are sound hadiths about the virtue of reciting the Qur'ān in general. In addition, Ḥusayn Salīm Asad, who is the investigator on Sunan Dārimī, stated that the isnād of the narration in question is "ḥasan".

While the words on reciting of the "last three verses" is clearly stated in the narration transmitted by Ma'kil b Yasār, there isn't any information such as this one in the narrations transmitted by the aforementioned two Companions. Likewise, in the hadith narrated from Ma'kil, the information ruling that the last three verses should be recited with the utterance of the words "a'ūzu billāh al-samī'i al-'alīm min al-Shaiṭān al-racīm" and that "angels will ask forgiveness" for the person who reads these verses is not available in the narrations recorded through the other two Companions. The most important difference in the narrations transmitted from Ma'kil is that the part about "martyrdom" is not mentioned in any sources.

Three narrations were transmitted by Anas b. Mālik. The texts of these narrations are different from each other, although the last four narrators are shared. As a matter of fact, in one narration, it is recommended to read the entire sūra; and "لَوْ أَنْزَلْنَا" (the last four verses) in another, and the last verses in a third.

Only one narration has been identified in one source through Abū Umāma al-Bāhili.

Keywords: hadith, narration, sūra al-Ḥashr, ṣalāt, virtue.